

Psychometric Properties of Spiritual Self-esteem Questionnaire Adopting Islamic Approach

Mohammad Farhoush^{1*} , Reza Mahkam² , Najibullah Noori³

1- Counselling and Guidance Group, Faculty of Education, Ethics and Education University, Qom, Iran.

2- Psychology Group, Faculty of Psychology, Imam Khomeini Institute, Qom, Iran.

3- Psychology Group, Faculty of Psychology, Almustafa International University, Qom, Iran.

*Correspondence should be addressed to Mr. Mohammad Farhoush; Email: Farhoush.mohammad@gmail.com

Article Info

Received: Oct 21, 2018

Received in revised form:

Dec 22, 2018

Accepted: Jan 5, 2019

Available Online: Mar 21, 2019

Keywords:

Islamic Approach

Self-respect

Spiritual Self-esteem

Spirituality

Abstract

Background and Objective: Research has shown that self-esteem plays a significant role in mental health. Since the existing self-esteem scales lack spirituality dimension, the purpose of this study was to construct a spiritual self-esteem questionnaire with Islamic approach and to validate.

Methods: This study was a combination of qualitative (descriptive-analytical) and quantitative research. Firstly, verses and narrations related to the sense of spiritual value and ability were collected, categorized and analyzed. The structure of spiritual self-esteem, including ten components, was designed. The components included belief in the ability and position of man by God, belief in one's value through righteousness, divine reliance, feeling close to God, serious relationship with people, lack of feeling of need to people, self-acceptance, spiritual purposefulness, spiritual integrity, sense of control. Experts then confirmed the content validity of the components. Subsequently, the characteristics of each component were determined and fitted to each characteristic. The first questionnaire, along with a self-esteem questionnaire (Rosenberg) and spiritual health (Polotzin and Ellison), was administered among 204 participants selected through random cluster sampling from 6 available universities in Qom and Tehran. In analyzing the findings, the coefficient of detection, difficulty, Pearson correlation, exploratory and confirmatory factor analysis, Cronbach's alpha coefficient were used. All ethical issues were observed in this study and the authors of the article have not reported any conflicts of interest.

Results: The results showed that the final questionnaire of spiritual self-esteem consists of 7 components: belief in spiritual empathy, trust and divine help, feeling close to God, feeling of control, spiritual integrity, serious relationship with the people, self-acceptance and 25 items in the Fourth Likert scale. Structural validity was assessed through exploratory and confirmatory factor analysis, which was desirable (CFI=0.77), as well as reliability of the questionnaire by Cronbach's alpha (0.897) using semi-structured method, Spearman (0.831) and Gutman (0.825). The relationship between spiritual self-esteem with self-esteem (0.447) and spiritual well-being (0.7677) was positive and significant ($P < 0.001$); therefore, the validity of the questionnaire is also relatively favorable.

Conclusion: The spiritual self-esteem questionnaire with Islamic approach consists of seven components and has a desirable validity and reliability.

Please cite this article as: Farhoush M, Mahkam R, Noori N. Psychometric Properties of Spiritual Self-esteem Questionnaire Adopting Islamic Approach. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2019;5(1):29-46. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i1.18808>

Summary

Background and Objective

Self-esteem plays an important role in mental health and people's health (1-3). Self-esteem leads to more social adjustment and reduces aggression (4-6). "Self-esteem" is a person's assessment of himself and his abilities (7). A person who has self-esteem has a sense of value and ability. Feeling worthwhile and empowering leads to hope for success, as a result, one chooses higher goals, more motivated efforts and better performance in different dimensions of life (8, 9).

Spiritual dimension is also one of the dimensions of self-esteem and can be evaluated independently. Researches have shown the relationship between spirituality and self-esteem (10, 11). Some studies have shown the role of religious spirituality and religiosity in self-esteem (12). Koenig reported a significant and positive correlation between spirituality and self-esteem by studying the review of various Studies (13). Different lines of research have indicated the interaction of human psychological and spiritual dimensions in creating positive attitudes and adaptation (14). The evidence provided a good basis for designing a "spiritual self-esteem" structure. Self-esteem in a spiritual dimension, that is, a person in a spiritual dimension can feel valuable and capable. Self-esteem in the spiritual dimension based on Islamic sources, the Muslim individual, considers himself worthy of God's sake, and he feels empowered on the path to God, feels he can by utmost endeavor to reach the highest level of spirituality and God's glory.

Everyone seeks the integration of his cognitions and behavior; therefore, one who values himself in the spiritual dimension, if he performs immoral behavior, suffers from inconsistency and suffering, he thus avoids immoral behavior (15). Considering the spiritual and psychological effects of spiritual self-esteem, conceptualization and operational definition are necessary.

Methods

As the first step, descriptive-analytic methodology, related spiritual self-esteem teachings were collected and analyzed. The components and questionnaire were formulated and then standardized in the statistical population. The statistical population of this study was students of Qom and Tehran universities in the academic year of 2011-2012. The sample size was 55 and the final sample size was 204. Random multi-stage cluster sampling was used to select participants. The initial form of the questionnaire was 114 items, the content validity and logic of the items were evaluated by 14 experts. Factor analysis was used to evaluate the structure validity. The final questionnaire of spiritual self-esteem is 25 items and the total score of spiritual self-esteem can range from 25 to 100.

Results

Spiritual self-esteem, based on Islamic sources, means that one considers himself to be worthy of God, and

can feel empowered on the path to God, and he feels that he can by utmost endeavor to reach the highest level of spirituality and God's glory. The results of this study showed that the structure of spiritual self-esteem has 7 factors (component). The first factor in "belief in spiritual ability" is one of the components of spiritual self-esteem, since paying attention to the abilities in each area creates a sense of value in that field, when one takes personal spirituality into oneself and makes them personal, he feels valuable spiritual value. The second factor is "Divine Trust and Assistance". This component means God's confidence in God when it comes to problems and empowerment through the divorce. Such a person prays in God's problems and faces challenges with strength. A person feels valuable through the enjoyment of the special grace of God, and feels empowered by the use of divine gifts and gifts (16).

The third factor is "feeling close to God". This component refers to the sense of closeness and omniscience with God and refers to purely mystical emotions. The purely mystical emotions often occur during prayer, prayer and prayers with God, and sometimes when studying religious books and paying attention to the signs of God in nature (17, 18). The fourth factor is "control feeling". "Feeling Control" means that the person controls the sensation by knowing the effect of his actions on his future in the world (19, 20) and on his position in the afterlife (21). Such a person believes that by more effort he can achieve better conditions in the world and higher levels of heaven and God's reach (22). The fifth factor is "spiritual integrity". Spiritual integrity, that is, the individual lives sincerely, feels that his appearance and interior are the same and according to God's pleasure (23). The sixth factor is "generous relations with the people". The component of "communicating with the people" means respect for the people, the evil of their ignorance, and their mistake. The seventh factor is "Sincerity". "Sincerity" means that a person considers his positive and negative attributes and behaviors in a realistic way, striking a balance between them.

Conclusion

According to the results, the spiritual self-esteem inventory has seven components and has both good validity and reliability.

Ethical considerations

The Ethics Committee in Biomedical Research of Shahid Beheshti University of Medical Sciences has confirmed this research.

Funding

According to the authors, this research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

References

1. Lapp HE, Power SL, O'Brien KM, Moore CL. Self-esteem influences on multiple domains: stress, health, mood, and social identity. 2014.
2. Rezaei T, Bayani AA, Shariatnia K. The prediction of mental health based on variables of Self-esteem, life satisfaction and hope among College students. *Iranian Journal of Health Education and Health Promotion*. 2015;3(3):242-52. (Full Text in Persian)
3. Young DKw, Ng PYn, Kwok T. Predictors of the health-related quality of life of Chinese people with major neurocognitive disorders and their caregivers: The roles of self-esteem and caregiver's burden. *Geriatrics & Gerontology International*. 2017.
4. Khazaie F, Shairi MR, Heidari-Nasab L, Jalali MR. Comparison of self-efficacy, self-esteem, social anxiety, shyness and aggression among high school students with different levels of assertiveness. *Feyz Journal of Kashan University of Medical Sciences*. 2014;18(3):229-38. (Full Text in Persian)
5. Senabre P, Murgui S, Ruiz Y. Personal Adjustment and Its Relation with Aggressive Behavior. *CRÓNICA REVISTA DE PEDAGOGÍA Y PSICOPEDAGOGÍA*. 2017(2).
6. Özdemir Y, Vazsonyi AT, Çok F. Parenting processes, self-esteem, and aggression: A mediation model. *European Journal of Developmental Psychology*. 2017;14(5):509-32.
7. Harris MA, Donnellan MB, Trzesniewski KH. The Lifespan Self-Esteem Scale: Initial Validation of a New Measure of Global Self-Esteem. *Journal of Personality Assessment*. 2017:1-12.
8. Pu J, Hou H, Ma R. The mediating effects of self-esteem and trait anxiety mediate on the impact of locus of control on subjective well-being. *Current Psychology*. 2017;36(1):167-73.
9. Chui WH, Wong MY. Association Between Parents' Marital Status and the Development of Purpose, Hope, and Self-Esteem in Adolescents in Hong Kong. *Journal of Family Issues*. 2017;38(6):820-38.
10. D'Alonzo K. The Relationships among Spirituality, Self-Esteem, and Participation in Physical Activity in Late Adolescent and Young Adult Females By Ann L. Fournier A dissertation submitted to the Graduate School-Newark: Rutgers, the State University of New Jersey; 2017.
11. Spencer A, Abernethy AD, Kobold K, editors. Exploring the Relationship between Self-esteem and Spirituality in Patients with Eating Disorders. *Annals of Behavioral Medicine*; 2017: Springer 233 Spring ST, New York, NY 10013 USA.
12. Smith EI, Crosby RG. Unpacking religious affiliation: Exploring associations between Christian children's religious cultural context, God image, and self-esteem across development. *British Journal of Developmental Psychology*. 2017;35(1):76-90.
13. Koenig HG. Religion, spirituality, and health: a review and update. *Advances in mind-body medicine*. 2015;29(3):19-26.
14. Goodarzi K, Sohrabi F, Farrokhi N. The Interactive Effectiveness of Spiritual Intelligence and Life Skills Training on Improving Attitudes of Students to Life Skills. *The Journal of Modern Thoughts in Education*. 2013;7(4):76-63. (Full Text in Persian)
15. Mansouri Sepehr R, Khodapanahi MK, Heidari M. Attitude change: comparing two theories of self-consistency and self-affirmation. *Scientific Journal Management System*. 2009.;6(22):129-40. (Full Text in Persian)
16. The holy Quran.Sura Al-talagh.verse 3. Qom: darolghoran karim 1994.
17. The holy Quran.Sura Fater.verse 28. Qom: darolghoran karim 1994.
18. The holy Quran.Sura Al-emran.verse 191. Qom: darolghoran karim 1994.
19. The holy Quran.Sura Al-raed.verse 11. Qom: darolghoran karim 1994.
20. The holy Quran.Sura Al-fosselat.verse 30. Qom: darolghoran karim 1994.
21. The holy Quran.Sura Al-Nesae.verse 57. Qom: darolghoran karim 1994.
22. The holy Quran.Sura Al-Vagheae.verse 10. Qom: darolghoran karim 1994.
23. The holy Quran.Sura Al-baghare.verse 165. Qom: darolghoran karim 1994.

الخصائص النفسية لاستبيان عزة النفس مع الإتجاه الإسلامي

محمد فرهوش^١، رضا مهكام^٢، نجيب الله نوري^٣

١- قسم علم النفس، كلية علم النفس، مؤسسة الإمام الخميني، قم، إيران.

٢- قسم علم النفس، كلية علم النفس، جامعة المصطفى العالمية، قم، إيران.

٣- قسم الإستشارة، مؤسسة الأخلاق والتربية، قم، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى السيد محمد فرهوش، البريد الإلكتروني: Farhoush.mohammad@gmail.com

معلومات المادة

الوصول: ١١ صفر ١٤٤٠

وصول النص النهائي: ١٤ ربيع الثاني ١٤٤٠

القبول: ٢٨ ربيع الثاني ١٤٤٠

النشر الإلكتروني: ١٤ رجب ١٤٤٠

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: لقد أثبتت الدراسات أن لعزة النفس دوراً مهماً في الصحة العقلية. وبما أن الاستبيانات الموجودة لقياس عزة النفس تفقد الجانب المعنوي، فإن الهدف الدراسة الحالية أن تضع استبياناً لقياس عزة النفس المعنوية متخذة الإتجاه الإسلامي وقد تم التحقق من حيثيته والاعتماد عليه.

منهجية البحث: كان منهج هذه الدراسة عبارة عن مزيج من البحث الكيفي (الوصفي والتحليلي) والكمي (مسح ميداني). ولهذا الغرض، في البداية تم جمع الآيات والروايات المتعلقة بالشعور بالقيمة والقدرة المعنوية ومن ثم تصنيفها وتحليلها، وبعد ذلك تم تصميم بنية عزة النفس المعنوية التي هي عبارة عن الشعور بالقيمة والقدرة من الجانب المعنوي، وقد اشتملت البنية عشرة مكونات: الثقة بالقدرة والمنزلة البشرية التي وهبها الله سبحانه للإنسان، الاعتقاد بالقيمة الشخصية التي تحصل من خلال الإيمان بالله والاعمال الصالحة، الإنكال على الله والمدد الالهي، الشعور بالتقرب لله سبحانه، العلاقة الطيبة مع الناس، الشعور بالغناء من الآخرين، قبول الذات، امتلاك الهدف المعنوي والإنسجام المعنوي والشعور بالتحكم. وبعد ذلك تم التأكد من مضمون المكونات من قبل الخبراء في الروايات. وبالتالي تم تحديد المعايير المتعلقة بكل مكون ومن ثم تم تصميم بنود ونقاط معينة عنه. تم اختيار ٢٠٤ مشاركون من خلال أخذ العينات العنقودية العشوائية تضمنت ٦ جامعات متاحة في قم وطهران وبعد ذلك تم إجراء الاستبيان المبدئي إضافة الى استبيان روزنبرغ لعزة النفس، واستبيان بولوتسين واليسون للصحة المعنوية. في تحليل الكشوفات، تم استخدام معامل الكشف، الصعوبة، ارتباط بيرسون، تحليل العوامل الاستكشافية والتحقيقية، ومعامل ألفا كرونباخ. تمت مراعاة جميع الموارد الأخلاقية في هذا البحث؛ وإضافة الى هذا فإن مؤلفي المقالة لم يشيروا الى أي تضارب في المصالح.

الكشوفات: أظهرت الكشوفات أن الاستبيان النهائي لعزة النفس المعنوي يشتمل ٧ مكونات بما في ذلك الثقة بالقدرة المعنوية والإنكال على الله والمدد الالهي، الشعور بالتقرب الى الله سبحانه، الشعور بالتحكم والإنسجام المعنوي والعلاقة الطيبة مع الناس وقبول الذات و٢٥ بند في مقياس ليكرت الرباعي. تم تقييم مصداقية البنية من خلال تحليل العوامل الاستكشافية والتحقيقية (CFI=٠/٩٧) وكانت النتيجة مطلوبة، كما أنه كانت درجة موثوقية الاستبيان بطريقة ألفا كرونباخ: ٠/٨٩٧، وبطريقة التحزبة النصفية واسيرمان ٠/٨٣١ وبطريقة غوتمان ٠/٨٢٥. كما أن العلاقة بين عزة النفس المعنوي وعزة النفس (٠/٤٧٧) والصحة المعنوية (٠/٦٧٧) كانت إيجابية وذات دلالة احصائية. إذا كانت المصدقية المتزامنة للاستبيانات مرغوبة نسبياً.

الاستنتاج: إن استبيان عزة النفس المعنوي يتضمن ٧ مكونات وله مصداقية وموثوقية مناسبة.

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Farhoush M, Mahkam R, Noori N. Psychometric Properties of Spiritual Self-esteem Questionnaire Adopting Islamic Approach. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2019;5(1):29-46. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i1.18808>

ویژگی‌های روان‌سنجی پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی با رویکرد اسلامی

محمد فرحوش^{۱*}، رضا مهکام^۲، نجیب الله نوری^۳

۱- گروه روان‌شناسی، دانشکده‌ی روان‌شناسی، مؤسسه‌ی امام خمینی، قم، ایران.

۲- گروه روان‌شناسی، دانشکده‌ی روان‌شناسی، دانشگاه جامعه‌المصطفی، قم، ایران.

۳- گروه مشاوره، مؤسسه‌ی اخلاق و تربیت، قم، ایران.

*مکاتبات خطاب به آقای محمد فرحوش؛ رایانامه: Farhoush.mohammad@gmail.com

اطلاعات مقاله

دریافت: ۲۹ مهر ۱۳۹۷

دریافت متن نهایی: ۱ دی ۱۳۹۷

پذیرش: ۱۵ دی ۱۳۹۷

نشر الکترونیکی: ۱ فروردین ۱۳۹۸

واژگان کلیدی:

حرمت خود

رویکرد اسلامی

عزت نفس معنوی

معنویت

چکیده

سابقه و هدف: پژوهش‌ها نشان داده است که عزت نفس در سلامت روان نقش بسزایی دارد. از آنجایی که مقیاس‌های عزت نفس موجود فاقد بُعد معنوی است، پژوهش حاضر با هدف ساخت پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی با رویکرد اسلامی و اعتباریابی آن انجام شد.

روش کار: روش این پژوهش ترکیبی از کیفی (توصیفی-تحلیلی) و کمی (میدانی) بود. ابتدا آیات و روایات مرتبط با احساس ارزشمندی و توانمندی معنوی، جمع‌آوری، دسته‌بندی و تحلیل شد و سپس سازه‌ی عزت نفس معنوی به معنای احساس ارزشمندی و توانمندی در بُعد معنوی شامل ۱۰ مؤلفه طراحی شد. مؤلفه‌ها عبارت بود از: باور به توانمندی و جایگاه آدمی از سوی خدا، باور به ارزشمندی خویش به واسطه‌ی ایمان و عمل صالح، توکل و امداد الهی، احساس نزدیکی به خدا، ارتباط کریمانه با مردم، احساس بی‌نیازی از مردم، خویش‌پندیری، هدفمندی معنوی، یکپارچگی معنوی و احساس کنترل. سپس کارشناسان روایی محتوایی مؤلفه‌ها را تأیید کردند. در ادامه شاخصه‌های هر مؤلفه تعیین و متناسب با هر شاخصه، گویه‌هایی طراحی شد. پرسش‌نامه‌ی اولیه به همراه پرسش‌نامه‌ی عزت نفس روزنبرگ و سلامت معنوی پولوتزین و الیسون در بین ۲۰۴ شرکت‌کننده که به‌صورت نمونه‌گیری خوشه‌یی تصادفی از شش دانشگاه در دسترس قم و تهران انتخاب شده بودند، اجرا شد. در تحلیل یافته‌ها نیز از ضریب تشخیص، دشواری، همبستگی پیرسون، تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی؛ و ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. در این پژوهش همه‌ی مسائل اخلاقی رعایت شده است و مؤلفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد پرسش‌نامه‌ی نهایی عزت نفس معنوی شامل هفت مؤلفه‌ی باور به توانمندی معنوی، توکل و امداد الهی، احساس نزدیکی به خدا، احساس کنترل، یکپارچگی معنوی، ارتباط کریمانه با مردم و خویش‌پندیری؛ و ۲۵ گویه در طیف لیکرت چهارتایی است. روایی سازه به روش تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی بررسی شد که مطلوب بود ($CFI=0/97$)، همچنین پایایی پرسش‌نامه با روش آلفای کرونباخ $0/897$ ، با استفاده از روش دونه‌سازی و اسپیرمن $0/831$ و به روش گاتمن $0/825$ به دست آمد. علاوه‌براین، رابطه‌ی عزت نفس معنوی با عزت نفس ($0/477$) و سلامت معنوی ($0/677$) نیز مثبت و معنادار بود ($P<0/001$)؛ بنابراین روایی هم‌زمان پرسش‌نامه نسبتاً مطلوب بود.

نتیجه‌گیری: بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی با رویکرد اسلامی شامل هفت مؤلفه است و از روایی و پایایی مطلوبی برخوردار است.

استناد مقاله به این صورت است:

Farhoush M, Mahkam R, Noori N. Psychometric Properties of Spiritual Self-esteem Questionnaire Adopting Islamic Approach. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2019;5(1):29-46. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i1.18808>

مقدمه

عزت نفس^۱ نقش مهمی در بهداشت روانی و سلامت افراد دارد (۱-۳). مطالعات بسیاری رابطه‌ی معکوس عزت نفس و آسیب‌های روانی را نشان داده است. برای نمونه سوئیسلو و اورث^۲ در فراتحلیلی بر مطالعات طولی، رابطه‌ی معنادار عزت نفس پایین با افسردگی و اضطراب را نشان داده‌اند. نتایج فراتحلیل آنان نشان داد اضطراب و عزت نفس پایین رابطه‌ی دوسویه دارند و عزت نفس پایین پیش‌بینی‌کننده‌ی مهمی برای افسردگی است (۴). عزت نفس موجب سازگاری اجتماعی بیشتری می‌شود و پرخاشگری را کاهش می‌دهد (۵-۷).

عزت نفس ارزیابی فرد درباره‌ی خود و توانمندی‌هایش است (۸). کسی که عزت نفس دارد، احساس ارزشمندی و توانمندی می‌کند. احساس ارزشمندی و توانمندی نیز موجب امید به موفقیت می‌شود، در نتیجه فرد مقاصد عالی‌تری را انتخاب؛ و با انگیزه‌ی بیشتری تلاش می‌کند و عملکرد بهتری در عرصه‌های مختلف زندگی دارد (۹، ۱۰).

به واسطه‌ی اهمیت عزت نفس، پژوهش‌های بسیاری به دنبال تبیین سازه‌ی عزت نفس و ابعاد آن بوده است؛ برای نمونه پوپ و همکاران^۳ عزت نفس را شامل ابعاد بدنی، تحصیلی، خانوادگی، اجتماعی و کلی می‌دانند (۱۱). برخی از نظریه‌پردازان معتقدند می‌توان ابعاد عزت نفس را متناظر با ابعاد خودپنداره جداگانه ارزیابی کرد؛ خودپنداره‌ی تحصیلی ارزش ویژه‌ی دارد که عزت نفس تحصیلی را می‌سازد و خودپنداره‌ی خانوادگی ارزش خاص جداگانه‌ی دارد که عزت نفس خانوادگی را تشکیل می‌دهد (۱۲). به نظر می‌رسد بُعد معنوی نیز یکی از ابعاد عزت نفس است و می‌تواند به‌طور مستقل ارزیابی شود.

در پژوهش‌هایی رابطه‌ی معنویت با عزت نفس نشان داده شده است (۱۳، ۱۴). برخی از پژوهش‌ها به‌طور ویژه نقش معنویت دینی و دین‌داری را در عزت نفس نشان داده‌اند (۱۵). کوئینگ^۴ با مطالعه‌ی مرور تحقیقات مختلف، بین معنویت و عزت نفس ارتباط معنادار و مثبتی گزارش کرده است (۱۶). در پژوهش‌هایی تعامل ابعاد روان‌شناختی و معنوی آدمی در ایجاد نگرش‌های مثبت و سازگاری نشان داده شده است (۱۷).

^۱ self esteem

^۲ Sowislo & Orth

^۳ Pope et al.

^۴ Koenig

این شواهد بستر مناسبی برای طرح سازه‌ی «عزت نفس معنوی» فراهم کرده است. عزت نفس در بُعد معنوی یعنی فرد در این بُعد احساس ارزشمندی و توانمندی کند. عزت نفس در بُعد معنوی بر اساس منابع اسلامی یعنی فرد مسلمان خودش را بنده‌ی ارزشمند خداوند بداند و در مسیر تقرب به خدا احساس توانمندی کند و همچنین احساس کند با تلاش می‌تواند به مراتب بالای معنویت و قرب خداوند دست یابد.

قرآن کریم در فرازهایی از آیات، عزت نفس مسلمانان را تقویت کرده است؛ مانند: «وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ... وَ فَضَّلْنَاكُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا»؛ ما آدمیزادگان را گرمی داشتیم؛ و آنها را بر بسیاری از موجوداتی که خلق کرده‌ایم، برتری بخشیدیم (۱۸)؛ و «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»؛ گرمی‌ترین شما نزد خداوند با تقواترین شماست (۱۹)؛ که احساس ارزشمندی را تقویت می‌کند و «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ»؛ ما به یقین پیامبران خود و کسانی را که ایمان آورده‌اند، در زندگی دنیا و (در آخرت) روزی که گواهان به پا می‌خیزند یاری می‌دهیم (۲۰)؛ که احساس توانمندی را در مؤمنان تقویت می‌کند.

اهل بیت نیز مؤمنان را به شناخت حقیقت وجودی خویش توصیه کرده‌اند. برای نمونه امیر مؤمنان (ع) فرموده‌اند: «مَعْرِفَةُ النَّفْسِ أَنْفَعُ الْمَعَارِفِ»؛ شناخت خود بهترین دانش است (۲۱). در توضیح این روایت می‌توان گفت فرد هنگامی که به ارزشمندی خویش توجه می‌کند، احساس ارزشمندی می‌کند؛ و احساس ارزشمندی نیز موجب اجتناب از گناه می‌شود. به نظر می‌رسد روایاتی که بر شناخت خود و ارزش وجودی آدمی تأکید کرده است بیشترین ارتباط را با عزت نفس معنوی دارد. برای نمونه، به فرموده‌ی امیر مؤمنان (ع): «مَنْ كَرَّمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ الدُّنْيَا»؛ هر کسی خود را ارزشمند دید، دنیا در نظرش کوچک می‌شود (۲۱).

عزت نفس معنوی چنان اهمیتی در رشد معنوی دارد که خداوند گناهکاران را با فراموش کردن جایگاه و ارزش خودشان عقوبت می‌کند تا گمراه‌تر شوند «وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»؛ و همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و خدا نیز آنها را به «خود فراموشی» گرفتار کرد، آنها فاسقاند (۱۸). در مقابل ارزیابی مثبت فرد از خویش و احساس ارزشمندی، نیل به فضائل اخلاقی را آسان می‌کند (۲۲). همبستگی بین عزت نفس معنوی و اخلاق خوب، به وسیله‌ی نظریه‌ی «ناهماهنگی شناختی»

فستینگر^۱ توجیه می‌شود. هر فردی به دنبال یکپارچگی بین شناخت‌ها یا بین شناخت‌ها و رفتارها است؛ بنابراین کسی که در بُعد معنوی برای خود ارزش قائل است، اگر کار غیراخلاقی انجام دهد، دچار ناهماهنگی و رنج می‌شود. از این رو، از کار غیراخلاقی اجتناب می‌کند (۲۳).

علمای اخلاق به نقش احساس ارزشمندی در تلاش برای کسب فضائل اخلاقی و اجتناب از رذائل اخلاقی توجه داشته‌اند (۲۴، ۲۵)؛ با وجود این، مؤلفه‌های سازه‌ی عزت نفس معنوی را به‌طور شفاف تبیین نکرده‌اند.

برای سنجش عزت نفس مقیاس‌هایی طراحی شده است. برخی از آنها کاربرد پژوهشی و برخی دیگر کاربرد بالینی دارد؛ البته مقیاس‌هایی همچون مقیاس کوپر اسمیت و مقیاس روزنبرگ^۲ در هر دو فضای بالینی و پژوهشی استفاده می‌شود. مقیاس کوپر اسمیت دارای ۵۸ ماده و چهار خرده‌مقیاس عزت نفس کلی، عزت نفس اجتماعی، عزت نفس خانوادگی و عزت نفس تحصیلی است. مقیاس روزنبرگ نیز ۱۰ گویه دارد و عزت نفس کلی را می‌سنجد (۲۶، ۲۷).

مقیاس‌هایی که کاربرد پژوهشی دارد عبارت است از: مقیاس عزت نفس آیزنگ^۳، مقیاس عزت نفس پیرس^۴ و همکاران؛ و مقیاس رابینز و همکاران^۵ (۲۸-۳۰). برخی از مقیاس‌های عزت نفس نیز برای کاربرد بالینی و کلینیکی طراحی شده است، مانند مقیاس عزت نفس هار^۶، مقیاس پیرز-هریس^۷، مقیاس هودسن^۸، مقیاس هیترتون و پولیوی^۹ و مقیاس نوجنت و توماس^{۱۰} (۳۱-۳۵). در هر یک از این مقیاس‌ها بر ابعدی تأکید شده است، برای نمونه مقیاس عزت نفس حالت^{۱۱} هیترتون و پولیوی شامل ۲۰ گویه و سه زیرمقیاس عملکرد، اجتماعی و ظاهر بدنی است (۳۵) و مقیاس نوجنت و توماس^{۱۲} شامل ۴۰ گویه و شش عامل است که عوامل آن عبارت است از (۱) تصور مثبت فرد درباره‌ی خود، (۲) تصور منفی فرد درباره‌ی خود، (۳) تصور فرد درباره‌ی توانمندی‌هایش در مقابله با شرایط دشوار، (۴) بی‌اعتمادی فرد راجع به توانایی‌ها و افکار و شایستگی‌های خود، (۵) تمایل فرد

به ترجیح توانایی‌های دیگران و ناتوانی خود در انجام امور و (۶) توانایی در برقراری رابطه با دیگران (۳۳). در هیچ یک از این مقیاس‌ها به بُعد معنوی و ارزیابی آن توجه نشده است. تنها مقیاسی که ابعاد معنوی دارد، پرسش‌نامه‌ی اولیه‌ی بنیانی است که ۶۸ گویه و دو مؤلفه (احساس توانمندی با اعتماد به تکیه‌گاه - خداوند- و احساس مؤثر بودن و هدفمند بودن) دارد که سازنده برای اعتباریابی، آن را روی ۱۰۵ نفر اجرا کرده، ولی تحلیل عاملی انجام نداده است (۳۶).

با توجه به آثار معنوی و روان‌شناختی عزت نفس معنوی، مفهوم‌سازی و تعریف عملیاتی آن ضروری است. مفهوم‌سازی عملیاتی عزت نفس معنوی بستر مناسبی را برای پژوهش در این حیطه فراهم می‌کند. همچنین مربیان، مشاوران و متولیان امور تربیتی می‌توانند با سنجش عزت نفس معنوی متربیان، کسانی را که دچار احساس بی‌ارزشی و ناتوانی معنوی هستند شناسایی کنند و با شناخت دقیق‌تر نیازهای تربیتی و معنوی آنان، برنامه‌های هدفمندتر و اثربخش‌تری را در جهت ارتقای عزت نفس معنوی آنان طراحی و اجرا کنند. همچنین به واسطه‌ی ساخت مقیاس عزت نفس معنوی، امکان ارزیابی اثربخشی برنامه‌های آموزشی عزت نفس معنوی فراهم می‌شود. از این رو، هدف این پژوهش طراحی پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن است.

روش کار

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

کمیته‌ی اخلاق در پژوهش‌های زیست پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی این پژوهش را تأیید کرده است. در این پژوهش همه‌ی مسائل اخلاقی رعایت شد. بدین منظور به شرکت‌کنندگان اطمینان داده شد که پرسش‌نامه‌ها بدون نام است و اطلاعات شخصی آنان محرمانه باقی خواهد ماند و داده‌ها در یک تحلیل گروهی بررسی خواهد شد که برای تعیین اولویت‌های برنامه‌ریزی‌های تربیتی آینده مفید است. همچنین میانگین نمره‌های هر مدرسه به مشاور مدرسه داده می‌شود تا در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی آن مدرسه لحاظ شود. در ضمن، کسانی که مایل به دریافت گزارش فردی بودند، می‌توانستند رایانامه‌ی خود را در پاسخ‌نامه ذکر کنند تا نتیجه‌ی فردی برایشان ارسال شود که ۱۸ نفر ابراز تمایل کردند و نتیجه به آنان ارسال شد. علاوه‌براین، شرکت در این

^۱) Festinger
^۲) Rosenberg
^۳) Eysenck
^۴) Pierce et al.
^۵) Robins & et al.
^۶) Hare
^۷) Piers & Harris
^۸) Hudson
^۹) Heatherton & Polivy
^{۱۰}) Nugent & Thomas
^{۱۱}) state self esteem scale (SSES)
^{۱۲}) Nugent & Thomas

فرم اولیه‌ی پرسش‌نامه که شامل ۱۱۴ گویه بود، به همراه دو پرسش‌نامه‌ی عزت نفس روزنبرگ و سلامت معنوی پولتزیون اجرا شد. به منظور انتخاب گویه‌های مناسب، پس از جمع‌آوری داده‌ها، ضریب دشواری، ضریب تمیز و ضریب همبستگی (همبستگی هر گویه با مؤلفه‌ی مربوط^۴) محاسبه شد. از میان گویه‌های مشابه در هر مؤلفه، با توجه به ضرایب سه‌گانه، گویه‌های مناسب‌تر انتخاب؛ و بقیه حذف شد.

ضریب دشواری درصد کل آزمون‌شوندگانی است که به یک سؤال جواب درست دادند. ضریب تشخیص نیز توانایی سؤال در تفکیک بین افراد قوی و ضعیف است (۴۱). پیش از تحلیل عاملی باید تعدادی از گویه‌های مشابه حذف شود. در صورتی که گویه‌های مشابه که یک مؤلفه را می‌سنجند، حذف نشوند، عامل متورم ایجاد می‌شود. عامل متورم عاملی است که گویه‌هایش در واقع یک نکته را می‌سنجند و بسیار مشابه یکدیگرند. بنابراین این گویه‌ها همبستگی بالایی دارند و یک عامل را تشکیل می‌دهند (۳۸). به لحاظ نظری نیز باید گویه‌های انتخاب شده، تمامی معنای آن مؤلفه را پوشش دهند، در غیر این صورت آنچه را که گویه‌ها می‌سنجند، مفهوم دیگری می‌شود. بنابراین در حذف گویه‌ها، به این نکته توجه شد.

به منظور بررسی روایی محتوایی و منطقی گویه‌ها، در فرمی هر یک از مؤلفه‌ها تعریف شد و به همراه گویه‌های مرتبط به ۱۸ کارشناس ارائه شد. کارشناسان می‌بایست درجه‌ی ضرورت و مطابقت گویه‌ها را با مؤلفه‌ی مربوط از سازه‌ی عزت نفس معنوی اسلامی ارزیابی می‌کردند. ۱۴ کارشناس فرم‌ها را تکمیل کردند و به محقق بازگرداندند. تمامی کارشناسان در علوم اسلامی دارای سطح ۳ یا ۴ حوزه‌ی علمیه؛ و در روان‌شناسی دارای مدرک کارشناسی ارشد یا دکتری بودند؛ و تجربه‌ی مشاوره نیز داشتند.

برای ارزیابی روایی محتوایی گویه‌ها از دو ضریب نسبی روایی محتوا^۴ و شاخص روایی محتوا^۵ استفاده شد. با توجه به اینکه تعداد کارشناسان ۱۴ نفر بود، در صورتی روایی محتوایی یک گویه تأیید می‌شود که روایی محتوایی آن بیش از ۰/۴۹ باشد. در نتیجه ۴۲ گویه تأیید؛ و وارد تحلیل عاملی شد. به منظور بررسی روایی سازه ابتدا تحلیل عاملی اکتشافی^۶

پژوهش اختیاری بود و اطلاعات شرکت‌کنندگان تنها در جهت اهداف این پژوهش استفاده شد.

با توجه به اینکه هدف پژوهش حاضر ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی است، این پژوهش از نظر هدف بنیادی؛ و از نظر روش ترکیبی از کتابخانه‌ی و میدانی است. ابتدا با روش توصیفی-تحلیلی، آموزه‌های مرتبط با عزت نفس معنوی جمع‌آوری و تحلیل شد، مؤلفه‌ها و پرسش‌نامه‌ی آن تدوین، سپس در جامعه‌ی آماری پژوهش هنجاریابی شد.

جامعه‌ی آماری این پژوهش، دانشجویان دانشگاه‌های قم و تهران در سال تحصیلی ۹۵-۹۶ بودند. حجم نمونه‌ی مقدماتی ۵۵ نفر و حجم نمونه‌ی نهایی نیز ۲۰۴ نفر بود. برای انتخاب شرکت‌کنندگان از روش نمونه‌گیری خوشه‌ی چندمرحله‌ی تصادفی در دانشگاه‌های در دسترس استفاده شد. در مرحله‌ی اول از میان ۱۲ دانشگاه از دانشگاه‌های قم و تهران که امکان توزیع پرسش‌نامه در آنها فراهم بود، شش دانشگاه به روش تصادفی انتخاب شد که عبارت بود از: (۱) دانشگاه فنی و حرفه‌ی قم، (۲) دانشگاه اوقاف قم، (۳) دانشگاه علامه طباطبایی، (۴) دانشگاه پیام نور قم، (۵) دانشگاه قم و (۶) دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق. سپس در هر یک از این شش دانشگاه، از کلاس‌هایی که امکان توزیع پرسش‌نامه وجود داشت، دو کلاس به‌طور تصادفی انتخاب شد و در هر کلاس پرسش‌نامه‌ها به‌طور تصادفی در بین برخی افراد توزیع شد. بنابراین، اگرچه دانشگاه‌ها در دسترس بود، از طریق انتخاب تصادفی دانشگاه‌ها، کلاس‌ها و افراد پراکندگی در گروه نمونه تأمین شد.

در این دانشگاه‌ها، ۲۵۰ پرسش‌نامه توزیع شد که از پرسش‌نامه‌های جمع‌آوری شده، ۲۰۴ مورد پذیرفتنی بود. بر اساس آزمون کفایت نمونه‌برداری (شاخص کفایت نمونه^۱ = $0/86$ ، $X^2 = 3748/3$ و $P < 0/001$)، حجم نمونه برای تحلیل عاملی کافی بود. از آنجا که ۴۲ گویه وارد تحلیل عاملی شد، با ۲۰۴ پاسخ‌دهنده، تقریباً نسبت ۵ به ۱ رعایت شد که برای تحلیل عاملی اکتشافی نسبتاً مطلوب است (۳۷، ۳۸). علاوه‌براین، تحلیل عاملی تأییدی، نوعی معادله‌ی ساختاری است (۳۹) و در معادلات ساختاری تعداد ۱۵ پاسخ‌دهنده به ازای هر متغیر (مؤلفه) کافی است (۴۰)، با توجه به اینکه پرسش‌نامه‌ی اولیه‌ی عزت نفس معنوی، ۱۰ مؤلفه دارد، ۱۵۰ نمونه کافی است.

^۴ در این همبستگی، نمره‌ی مؤلفه از مجموع نمره‌ی گویه‌های آن مؤلفه منهای خود آن گویه به دست می‌آید.

^۵ CVR

^۶ CVI

^۶ exploratory

^۱ Kaiser Meyer Olkin Measure of Sampling Adequacy

^۲ Bartlett's Test of Sphericity

۴۰/۸۹ و دوست‌داری خود ۱۲/۳۸ درصد واریانس را تبیین می‌کنند (۴۴).

۲) مقیاس سلامت معنوی پولوتزین و ایسون:

پولوتزین و ایسون این مقیاس را در سال ۱۹۸۲ طراحی کرده‌اند. این پرسش‌نامه دو مؤلفه و ۲۰ سؤال دارد. مؤلفه‌ی سلامت مذهبی شامل سؤال‌های ۱، ۳، ۵، ۷، ۹، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۱۷ و ۱۹؛ و مؤلفه‌ی سلامت وجودی شامل سؤال‌های ۲، ۴، ۶، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۴، ۱۶، ۱۸ و ۲۰ است. پاسخ سؤال‌ها به‌صورت لیکرت شش‌گزینه‌یی و از کاملاً مخالف (۱) تا کاملاً موافق (۶) است. سؤال‌های ۱، ۲، ۵، ۶، ۹، ۱۲، ۱۳، ۱۶ و ۱۸ نیز به‌صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شود. همچنین، نمره‌ی ۲۰ تا ۴۰ سلامت معنوی ضعیف، ۴۰ تا ۷۰ سلامت معنوی متوسط، نمره‌ی بالاتر از ۷۰ سلامت معنوی قوی را نشان می‌دهد. پولوتزین و ایسون برای تدوین این مقیاس ابتدا مقصود مردم را از کلمه‌ی معنویت مطالعه کردند و از آنان خواستند احساس خود را درباره‌ی سلامت معنوی با اصطلاحات خودشان توصیف کنند. سپس بر این اساس مقیاس خویش را تدوین کردند.

فراهانی‌نیا و همکاران این پرسش‌نامه را در ایران روی ۲۸۳ دانشجوی پرستاری دانشگاه‌های ایران، تهران و شهید بهشتی اجرا کرده‌اند. پایایی پرسش‌نامه با آلفای کرونباخ ۸۲ درصد گزارش شده است (۴۵).

۳) پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی (محقق‌ساخته):

این پرسش‌نامه بر اساس سازه‌ی عزت نفس معنوی طراحی شده است. فرم اولیه‌ی آن شامل ۱۰ مؤلفه و ۱۱۴ گویه بود و فرم نهایی آن شامل ۷ مؤلفه و ۲۵ گویه است. روش کار بدین صورت است که ابتدا با توجه به آیات، روایات و ادعیه‌ی جمع‌آوری‌شده و تحلیل آنها، سازه‌ی عزت نفس معنوی و مؤلفه‌های آن تدوین شد. مؤلفه‌ها عبارت بود از: (۱) باور به توانمندی و جایگاه آدمی از سوی خدا، (۲) باور به ارزشمندی خویش به واسطه‌ی ایمان و عمل صالح، (۳) توکل و امداد الهی، (۴) احساس نزدیکی به خدا، (۵) ارتباط کریمانه با مردم، (۶) احساس بی‌نیازی از مردم، (۷) خویش‌پذیری، (۸) هدفمندی معنوی، (۹) یکپارچگی معنوی و (۱۰) احساس کنترل. سپس کارشناسان مؤلفه‌ها را از نظر روایی محتوایی اعتبارسنجی کردند.

به‌منظور بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌ها در فرمی هر یک از مؤلفه‌ها تعریف؛ و به همراه مستندات آنها به ۲۵ کارشناس ارائه شد. تمامی کارشناسان در علوم اسلامی دارای سطح ۳ یا ۴ حوزه‌ی علمیه؛ و در روان‌شناسی دارای مدرک کارشناسی

از نوع تحلیل مؤلفه‌های اصلی^۱ با چرخش واریماکس^۲ و سپس تحلیل عاملی تأییدی^۳ استفاده شد. همچنین همسانی درونی نیز بررسی شد. بدین منظور همبستگی بین نمره‌های مؤلفه‌ها با نمره‌ی کل آزمون محاسبه؛ و هر یک از این خرده‌آزمون‌ها که با نمره‌ی کل همبستگی اندکی نشان داد از آزمون حذف شد (۴۲). اگر همبستگی بین دو مؤلفه بیش از ۰/۷ باشد نشانه‌ی آن است که آن دو مؤلفه یک عامل مکنون دارد که همبستگی بین آنها را توجیه می‌کند؛ همچنین باید همبستگی هر یک از مؤلفه‌ها با نمره‌ی کلی عزت نفس معنوی بیش از ۰/۴ باشد، در غیر این صورت مؤلفه جزئی از سازه نیست.

به‌منظور روایی همگرا، دو آزمون عزت نفس روزنبرگ و سلامت معنوی پولوتزین و ایسون به همراه پرسش‌نامه‌ی محقق‌ساخته‌ی عزت نفس معنوی اجرا شد. برای بررسی پایایی آزمون نیز از روش همسانی درونی (ضریب آلفای کرونباخ) و روش دو نیمه‌کردن استفاده شد.

ابزارهای پژوهش

به‌منظور بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌های عزت نفس معنوی، فرمی شامل تعریف و مستندات هر مؤلفه تدوین؛ و در میان کارشناسان توزیع شد. برای سنجش روایی و پایایی این ابزار، از پرسش‌نامه‌ی عزت نفس روزنبرگ، مقیاس سلامت معنوی پولوتزین و ایسون^۴ و پرسش‌نامه‌ی عزت نفس محقق‌ساخته استفاده شد.

۱) مقیاس روزنبرگ: این مقیاس برای سنجش عزت نفس

کلی در سال ۱۹۶۵ طراحی شده است. این پرسش‌نامه ۱۰ گویه دارد و در هر یک از عبارات‌های ۱ تا ۵، پاسخ موافق +۱ و پاسخ مخالف -۱ دریافت می‌کند. در هر یک از عبارات‌های ۶ تا ۱۰ نیز پاسخ موافق -۱ و پاسخ مخالف +۱ دریافت می‌کند. پس از آن جمع جبری نمره‌ها به دست می‌آید؛ بدین صورت که نمره‌ی بالاتر از صفر نشان‌دهنده‌ی عزت نفس بالا و نمره‌ی کمتر از صفر، نشان‌دهنده‌ی عزت نفس پایین است.

رجبی و بهلول آلفای کرونباخ ۰/۸۴ را گزارش کرده‌اند (۴۳). جوشن‌لو و قائدی پژوهشی با هدف بررسی پایایی (همسانی درونی) و تک‌بعدی‌بودن این مقیاس در یک نمونه‌ی دانشجوی ایرانی انجام داده‌اند. ایشان با پژوهش درباره‌ی ۹۱۷ دانشجوی، دو عامل تحقیر نکردن خود و دوست‌داری خود را که هر کدام ۵ ماده داشتند، شناسایی کردند. تحقیر نکردن خود

^۱) principal component analysis (PCA)

^۲) varimax

^۳) confirmatory

^۴) Paloutzian & Ellison

آلفای کرونباخ استفاده شد.

یافته‌ها

در این پژوهش از نظر جنسیت، ۲۳/۵ درصد (۴۸ نفر) از شرکت‌کنندگان را مردان و ۷۶/۵ درصد (۱۵۶ نفر) از آنان را زنان تشکیل می‌دادند. سن شرکت‌کنندگان نیز بین ۱۸ تا ۳۵ با میانگین ۲۰/۴ و انحراف معیار ۲/۷ سال بود. با توجه به اینکه ۷۵ درصد شرکت‌کنندگان را زنان تشکیل می‌دادند، با روش تحلیل واریانس یک‌راهه، معناداری تفاوت نمره‌ی زنان و مردان بررسی شد که معنادار نبود. در جدول شماره‌ی ۱ میانگین و پراکنندگی متغیرهای پژوهش به تفکیک زنان و مردان نشان داده شده است.

جدول ۱) شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش

شاخص ←		میانگین انحراف معیار کمینه بیشینه		متغیر ↓	گروه ↓
۵	-۲	۱/۷۹	۲/۵۳		
۵	-۴	۲/۵۲	۱/۸۸	زن	
۵	-۴	۲/۳۸	۲/۰۳	کلی	سلامت مذهبی
۵۹	۲۶	۷/۵۶	۴۷/۸	مرد	
۶۰	۱۸	۸/۱۹	۴۸/۴۲	زن	سلامت وجودی
۶۰	۱۸	۸/۰۳	۴۸/۲۷	کلی	
۵۸	۱۹	۷/۷۷	۴۱/۸	مرد	سلامت معنوی
۶۰	۱۷	۹/۴۸	۴۰/۳۳	زن	
۶۰	۱۷	۹/۱۲	۴۰/۷	کلی	عزت نفس معنوی
۱۱۶	۶۷	۱۳/۱۱	۸۹/۶۱	مرد	
۱۲۰	۳۵	۱۶/۲۶	۸۸/۷۵	زن	کلی
۱۲۰	۳۵	۱۵/۵۵	۸۸/۹۵	کلی	
۹۸	۶۰	۸/۱	۷۷	مرد	کلی
۱۰۰	۵۰	۱۰/۶	۷۸/۶	زن	
۱۰۰	۵۰	۱۰	۷۸	کلی	

به‌منظور روایی محتوایی، ضرایب نسبی روایی محتوا و شاخص روایی محتوا برای هر مؤلفه محاسبه شد. نتایج نشان داد که تمامی مؤلفه‌ها ضریب نسبی روایی محتوای بیش از ۰/۴۲ و شاخص روایی محتوای بیش از ۰/۷۹ دارند و روایی محتوایی مؤلفه‌ها تأیید شد.

اگر گوئی‌های مشابه وارد تحلیل عاملی شوند، عامل متورم ایجاد می‌شود. برای اجتناب از این مشکل، قبل از تحلیل

ارشد یا دکتری بودند و تجربه‌ی مشاوره نیز داشتند. روایی محتوا به دو روش کیفی و کمی انجام شد. در روایی کیفی، کارشناسان درباره‌ی تطابق هر مؤلفه توضیحات تشریحی دادند. در روایی محتوایی به روش کمی نیز درجه‌ی ضرورت و مطابقت هر مؤلفه را نشان دادند، تا شاخص نسبی روایی محتوا و شاخص روایی محتوا برای هر مؤلفه محاسبه شود. ۱۸ کارشناس فرم‌ها را تکمیل کردند و به محقق بازگرداندند.

پس از اینکه کارشناسان روایی محتوایی مؤلفه‌ها را تأیید کردند، به‌منظور طراحی گوئی‌های هر مؤلفه، ابتدا شاخصه‌های هر مؤلفه و مستندات هر شاخصه تعیین شد و پس از تأیید استاد راهنما و مشاور، متناسب با هر شاخصه، گوئی‌هایی تدوین شد. البته گوئی‌ها بیش از مقدار مورد نیاز برای هر مؤلفه طراحی شد تا با توجه به ویژگی‌های روان‌سنجی هر گوئی، گوئی‌های مناسب‌تر انتخاب شود. بدین منظور ۱۱۴ گوئی طراحی شد و در طراحی گوئی‌ها این نکته‌ها رعایت شد: (۱) شفاف و آسان فهم بودن (پیچیده نبودن)، (۲) اجتناب از گوئی‌های مرکب (هر گوئی تنها یک نکته را بسنجد)، (۳) اجتناب از سؤال‌های جهت‌دار (سؤالی که آزمودنی را به پاسخ خاصی تشویق می‌کند)، (۴) اجتناب از قیدهایی همچون گاهی، همیشه و ... در گوئی‌ها، (۵) تأکید بر جملات کوتاه، (۶) توجه به رفتارها و هیجان‌های آزمودنی (با توجه به اینکه مقیاس‌ها، نگرش‌سنج و خودگزارش‌دهی است و از این جهت مقداری خطا دارد، مناسب است که گوئی‌ها از رفتارها و هیجان‌های فرد سؤال کند و کمتر به شناخت‌ها و نگرش‌های آزمودنی وابسته باشد)، (۷) طراحی برخی گوئی‌ها به‌صورت وارونه (۸) ترکیب گوئی‌های مؤلفه‌ها (به دلیل اینکه برای آزمودنی یک رویه‌ی مشخص و جهت‌دار ایجاد نشود، سؤال‌های مؤلفه‌ها که قبلاً به‌صورت تفکیک شده بود، با هم ترکیب شد و عناوین مؤلفه‌ها نیز از سؤال‌ها حذف شد).

در مرحله‌ی اجرای آزمایشی پرسش‌نامه، فرم اولیه‌ی آن برای ۵۵ نفر از افراد جامعه اجرا شد. پس از تحلیل و بررسی آماری اولیه، فرم نهایی تأیید و در گروه نمونه اجرا شد. گوئی‌ها در طیف لیکرت چهارتایی و در دو بخش طراحی شد. در بخش اول که دارای ۷۶ گوئی بود گزینه‌ها به‌صورت «کاملاً مخالف = ۱، مخالف = ۲، موافق = ۳ و کاملاً موافق = ۴» و در بخش دوم که دارای ۳۸ گوئی بود گزینه‌ها به‌صورت «هرگز = ۱، به‌ندرت = ۲، گاهی اوقات = ۳، تقریباً همیشه = ۴» بود.

در تحلیل یافته‌ها از ضریب تشخیص، دشواری، همبستگی پیرسون، تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی؛ و همچنین ضریب

عاملی، از میان گویه‌های مشابه، گویه‌های ضعیف‌تر حذف شد. بدین منظور ضرایب همبستگی، دشواری و تشخیص گویه‌های مشابه بررسی؛ و به‌طور هم‌زمان لحاظ شد و در هر مؤلفه دقت شد که مجموع گویه‌هایی که انتخاب شد، تمامی مفهوم مؤلفه را پوشش دهد. در مجموع از ۱۱۴ گویه‌ی اولیه، ۴۵ گویه انتخاب شد. سپس به‌منظور روایی محتوایی گویه‌ها، آرای کارشناسان جمع‌آوری؛ و ضرایب نسبی روایی محتوا و شاخص روایی محتوا برای هر گویه محاسبه شد. نتایج نشان داد که جز سه گویه (۱۱۴، ۵۳ و ۸۱)، تمامی گویه‌ها ضریب نسبی روایی محتوایی بیش از ۰/۴۹ و شاخص روایی محتوایی بیش از ۰/۷۹ داشتند، از این‌رو، روایی محتوایی ۴۲ گویه تأیید؛ و وارد تحلیل عاملی شد.

تحلیل عاملی اکتشافی بارها تکرار شد و در هر مرتبه، گویه‌های ضعیف (گویه‌هایی که در عوامل با مقدار ویژه‌ی کم قرار می‌گرفت) و گویه‌های پیچیده (گویه‌هایی که در چند عامل

به‌طور هم‌زمان بار عاملی بیش از ۰/۴ داشت) حذف شدند. در مراحل اولیه با حذف یک یا دو گویه، نتایج تحلیل عاملی، تغییرات چشمگیری نشان می‌داد و نوع عوامل تغییر می‌کرد، اما به‌مرور به ثبات تحلیل افزوده شد، تا جایی که با حذف دو گویه، تغییری در عوامل ایجاد نشد. در این مرحله تعداد گویه‌ها ۳۰ عدد بود، با توجه به متن گویه‌های مرتبط با هر عامل و مبانی نظری، آن عامل نام‌گذاری شد. در برخی عوامل، برخی گویه‌ها متناسب با نوع عامل نبود، این گویه‌ها تک به تک بررسی شد که برخی توجیه‌پذیر بود، اما آن مواردی که توجیه‌پذیر نبود، تک به تک حذف شد و تحلیل عاملی اکتشافی تکرار و نتایج نیز مقایسه شد. در نهایت یک فرم ۲۵ سؤالی و ۷ عاملی به دست آمد. در تمامی مراحل، شاخص کفایت نمونه بیش از ۰/۸۸۵ بود که نشانه‌ی کفایت نمونه‌برداری است. در جدول شماره‌ی ۲، مقدار ویژه‌ی هر عامل نشان داده شده است.

جدول ۲) مقدار ویژه و واریانس تبیین‌شده توسط هر عامل، قبل و بعد از چرخش واریماکس

مرحله عامل	قبل از چرخش		بعد از چرخش	
	مقدار ویژه	واریانس تبیین‌شده	مقدار ویژه	واریانس تبیین‌شده
۱	۷/۴۴۰	۲۹/۷۵۹	۲/۸۷۹	۱۱/۵۱۶
۲	۱/۶۳۴	۶/۵۳۴	۲/۷۳۲	۱۰/۹۲۸
۳	۱/۵۰۹	۶/۰۳۵	۲/۵۶۸	۱۰/۲۷۳
۴	۱/۳۷۲	۵/۴۸۷	۲/۰۰۸	۸/۰۳۴
۵	۱/۲۲۸	۴/۹۱۰	۱/۷۹۲	۷/۱۶۸
۶	۱/۰۷۲	۴/۲۸۷	۱/۷۲۷	۶/۹۰۹
۷	۱/۰۲۰	۴/۰۸۰	۱/۵۶۶	۶/۲۶۵

در جدول شماره‌ی ۳ عنوان هر عامل با توجه به متن گویه‌ها و مبانی نظری آمده است. در تعیین نام هر عامل به متن گویه‌ها و بزرگی بار عاملی آنها توجه شده است.

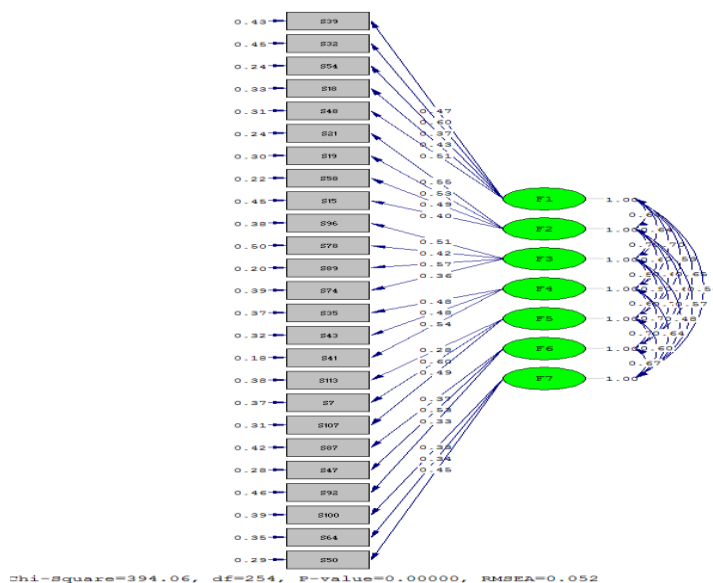
جدول ۳) عنوان هر عامل با توجه به متن گویه‌ها و مبانی نظری

شماره‌ی گویه	بار عاملی	عنوان عامل، متن گویه
عامل اول		«باور به توانمندی معنوی»
۳۹	۰/۷۶۱	به دلیل انسان بودن، فرصت دارم که حتی از ملائکه به خدا نزدیک‌تر شوم.
۳۲	۰/۶۷۲	مؤمن به واسطه‌ی ایمانش ارزشمندتر از افراد بی‌ایمان است.
۵۴	۰/۶۳۰	احساس می‌کنم به عنوان یک انسان ارزشمندتر از بقیه‌ی موجودات هستم.
۱۸	۰/۶۲۴	من بهترین مخلوقاتم چون می‌توانم به بالاترین مراتب کمال دست یابم.
۴۸	۰/۶۱۱	تمام هستی برای تکامل آدمی آفریده شده است.
عامل دوم		«توکل و امداد الهی»
۲۱	۰/۷۵۴	در کارهای روزمره‌ام از خدا کمک می‌خواهم.
۱۹	۰/۷۳۹	توکل به خدا به من قدرت مواجهه با مشکلات می‌دهد.

شماره‌ی گویه	بار عاملی	عنوان عامل، متن گویه
۵۸	۰/۵۹۶	در هنگام مشکلات با مناجات با خدا احساس دلگرمی می‌کنم.
۱۵	۰/۵۷۵	برایم رضای خدا، مهم‌تر از خشنودی مردم است.
عامل سوم		
۹۶	۰/۷۰۴	«احساس نزدیکی به خدا» هنگام مطالعه‌ی قرآن، احساس معنوی خاصی دارم.
۷۸	۰/۶۸۷	هنگام مشاهده‌ی طبیعت، به عظمت آفریدگار هستی توجه می‌کنم.
۸۹	۰/۶۷۳	به واسطه‌ی تلاش برای بندگی خدا احساس نشاط می‌کنم.
۷۴	۰/۴۱۴	به واسطه‌ی انس با خدا، آرامش درونی عمیقی دارم.
عامل چهارم		
۳۵	۰/۷۱۷	«احساس کنترل» با تلاش می‌توانم آینده‌ی بهتری برای خودم بسازم.
۴۳	۰/۶۵۴	می‌توانم با تلاش در این دنیا، به بالاترین درجات در جهان آخرت دست یابم.
۴۱	۰/۴۴۲	جایگاهم در جهان آخرت به تلاشم در این جهان بستگی دارد.
عامل پنجم		
۱۱۳	۰/۷۸۶	«یکپارچگی معنوی» به آنچه باور دارم، عمل می‌کنم.
۷	۰/۵۶۶	از اینکه جزء افراد باایمان روی کره‌ی زمین هستم، احساس ارزشمندی می‌کنم.
۱۰۷	۰/۵۲۱	در هر شرایطی به دنبال کسب رضای خدا هستم.
عامل ششم		
۸۷	۰/۸۰۲	«ارتباط کریمانه با مردم» در ملاقات‌ها سعی می‌کنم اول سلام کنم.
۴۷	۰/۵۱۵	خداوند در هنگام مشکلات مرا یاری می‌کند.
۹۲	۰/۴۵۸	در مهمانی دیگران شرکت می‌کنم و دیگران را مهمان می‌کنم.
عامل هفتم		
۱۰۰	۰/۷۸۰	«خویشترن پذیری» از نقاط قوت خودم آگاهم.
۶۴	۰/۶۱۰	شناخت نقاط ضعف و قوتم موجب شده بهتر هدف‌گذاری و برنامه‌ریزی کنم.
۵۰	۰/۴۶۵	کارهای خوبم را مرور می‌کنم و خوشحال می‌شوم.

با توجه به نتایج تحلیل عاملی اکتشافی، تحلیل عاملی تأییدی انجام شد.

نتایج تحلیل عاملی تأییدی در نمودار شماره‌ی ۱ نشان داده شده است.

نمودار (۱) نتیجه‌ی تحلیل عاملی تأییدی

به‌منظور بررسی روایی سازه، همبستگی بین مؤلفه‌ها و همبستگی مؤلفه‌ها با نمره‌ی کلی عزت نفس معنوی بررسی شد. همچنین آلفای کرونباخ هر مؤلفه نیز محاسبه شد، نتایج در جدول شماره‌ی ۴ آمده است.

همان‌طور که در نمودار شماره‌ی ۱ مشاهده می‌شود، بارهای عاملی در بیشتر موارد بیش از ۰/۳۵ بود که نسبتاً مطلوب است. ویژگی‌های برازش مدل نیز مطلوب بود (RMSEA=۰/۰۵۲ و NNFI=۰/۹۷، IFI=۰/۹۷، CFI=۰/۹۶).

جدول (۴) همبستگی بین مؤلفه‌ها و همبستگی مؤلفه‌ها با نمره‌ی کلی عزت نفس معنوی

مؤلفه	آلفای کرونباخ	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
باور به توانمندی معنوی	۰/۷۵۹	۱						
توکل و امداد الهی	۰/۷۵۹	۰/۵۰۲**	۱					
احساس نزدیکی به خدا	۰/۷۹۱	۰/۴۶۶**	۰/۴۸۸**	۱				
احساس کنترل	۰/۷۰۲	۰/۴۹۶**	۰/۵۲۲**	۰/۴۳۲**	۱			
یکپارچگی معنوی	۰/۶۲۷	۰/۳۵۷**	۰/۴۵۳**	۰/۵۷۰**	۰/۴۰۵**	۱		
ارتباط کریمانه با مردم	۰/۵۷۲	۰/۴۰۶**	۰/۴۰۸**	۰/۴۷۰**	۰/۴۸۲**	۰/۴۲۹**	۱	
خویشن‌پذیری	۰/۵۵۷	۰/۳۳۸**	۰/۳۷۶**	۰/۳۵۱**	۰/۴۰۹**	۰/۳۷۱**	۰/۳۸۴**	۱
نمره‌ی کل	۰/۸۹۷	۰/۷۵۴**	۰/۷۶۳**	۰/۷۶۳**	۰/۷۳۶**	۰/۶۹۶**	۰/۶۸۷**	۰/۶۰۵**

**P<۰/۰۱

جدول شماره‌ی ۵ مشاهده می‌شود، روایی همگرایی پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی مطلوب است.

به‌منظور روایی همگرا، رابطه‌ی نمره‌ی کل پرسش‌نامه با عزت نفس و سلامت معنوی بررسی شد؛ همان‌طور که در

جدول (۵) رابطه‌ی همبستگی عزت نفس معنوی با عزت نفس روزنبرگ و سلامت معنوی

متغیر	عزت نفس روزنبرگ	سلامت معنوی	سلامت مذهبی	سلامت وجودی
عزت نفس روزنبرگ	۱			
سلامت معنوی	**۰/۶۱۲	۱		
سلامت مذهبی	**۰/۴۷۹	**۰/۸۹۴	۱	
سلامت وجودی	**۰/۶۲۳	**۰/۹۱۹	**۰/۶۴۵	۱
عزت نفس معنوی	**۰/۴۷۷	**۰/۶۷۷	**۰/۶۷۵	**۰/۵۶۱

**P<۰/۰۱

میانگین آن ۷۸ و انحراف معیار آن ۱۰ بود. بنابراین، جدول هنجار مطابق جدول شماره‌ی ۶ خواهد بود.

جدول (۶) جدول هنجار پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی

رتبه از نظر عزت نفس معنوی	نمره‌ی عزت نفس معنوی	فراوانی درصد
بسیار پایین	کمتر از ۶۳	۱۶
پایین	۶۳-۷۳	۴۳
متوسط	۷۳-۸۳	۸۴
بالا	۸۳-۹۳	۴۶
بسیار بالا	بیش از ۹۳	۱۵

تفاوت عزت نفس معنوی نسبت به جنسیت و گروه‌های سنی، با روش تحلیل واریانس یک‌طرفه بررسی شد. نتایج

به‌منظور بررسی پایایی پرسش‌نامه از روش دونیمه‌کردن و آلفای کرونباخ استفاده شد. ضریب دونیمه‌سازی اسپیرمن ۰/۸۳۱ و دونیمه‌سازی گاتمن ۰/۸۲۵ به دست آمد. همچنین ضرایب آلفای کرونباخ در جدول شماره‌ی ۸ نشان داده شده است که ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس ۰/۸۹۷ به دست آمد. بنابراین، پایایی مقیاس نسبتاً مطلوب است. پرسش‌نامه‌ی نهایی عزت نفس معنوی دارای ۲۵ گویه است و نمره‌ی کل عزت نفس معنوی می‌تواند بین ۲۵ تا ۱۰۰ متغیر باشد؛ و هر گویه می‌تواند از یک تا چهار امتیاز بگیرد (کاملاً مخالفم = ۱ تا کاملاً موافقم = ۴). در اجرای این پرسش‌نامه در گروه ۲۰۴ نفری از دانشجویان، نمره‌ی کل بین ۵۰ تا ۱۰۰ متغیر بود،

شرایط بهتری در دنیا و مراتب بالاتری از بهشت و قرب خدا دست یابد (۵۲).

عامل پنجم «یکپارچگی معنوی» است. یکپارچگی معنوی یعنی فرد با اخلاص زندگی می‌کند و احساس می‌کند ظاهر و باطنش یکسان و مطابق رضای خدا است (۵۳). او تلاش می‌کند که به باورهایش عمل کند. در نظر او، خواست خدا بر خواست مردم مقدم است، رضایت خداوند مهم‌ترین خواست فرد است (۵۴، ۵۵) و رضایت مردم تنها به شرطی که موجب رضایت خدا باشد، مطلوب است.

عامل ششم «ارتباط کریمانه با مردم» است. مؤلفه‌ی ارتباط کریمانه با مردم به معنای احترام به مردم، حلم در مقابل جهالت آنها و بخشیدن خطایشان است. قرآن و اهل بیت، مؤمنان را به معاشرت کریمانه و انس با مردم، مهمان‌نوازی و اطعام آنها توصیه کرده‌اند (۵۶). در نتیجه فرد به سبب فضائل اخلاقی و رفتارهای خوبی که دارد و همچنین احترامی که مردم به او می‌گذارند، احساس ارزشمندی معنوی می‌کند (۵۷، ۵۸). همچنین با توجه به متن گویه‌های این عامل می‌توان گفت ارتباط کریمانه در بین دو قطب ذلت و تکبر است. از طرفی تکبر ندارد، زیرا به مردم سلام می‌کند و در مهمانی آنان حاضر می‌شود؛ و از سوی دیگر دچار ذلت نمی‌شود و به راحتی ابراز نیاز نمی‌کند، چون در مشکلات به یاری خداوند امید دارد. یکی از ویژگی‌های عزت نفس معنوی که آن را از عزت نفس جدا می‌کند این است که عزت نفس گاهی با تکبر و خودخواهی همراه می‌شود اما عزت نفس معنوی با تکبر و عُجب فاصله دارد.

عامل هفتم «خویش‌پذیری» است. خویش‌پذیری یعنی فرد صفات و رفتارهای مثبت و منفی خویش را به‌طور واقع‌بینانه ملاحظه؛ و بین آنها تعادل ایجاد کند. چنین فردی حقیقت وجودی خویش و ضعف‌ها و نقص‌هایش را تفکیک می‌کند (۵۹)، خطاهایش را می‌پذیرد و به واسطه‌ی خطاها و ضعف‌هایش احساس بی‌ارزشی نمی‌کند.

نتایج تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی و بررسی همسانی درونی نشان داد که پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی از روایی سازه‌ی مطلوبی برخوردار است. همچنین همان‌طور که در جدول شماره‌ی ۸ مشاهده می‌شود، همبستگی بین مؤلفه‌ها تقریباً بین ۰/۳ تا ۰/۶ بود که نشانه‌ی مستقل بودن مؤلفه‌ها از یکدیگر است. همبستگی هر مؤلفه با نمره‌ی کل بیش از ۰/۶ بود که نشانه‌ی مرتبط بودن تمامی مؤلفه‌ها با سازه‌ی عزت نفس معنوی است.

نشان داد که عزت نفس معنوی مردان و زنان و همچنین گروه‌های سنی مختلف تفاوت معنادار نداشت.

بحث و نتیجه‌گیری

عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی یعنی فرد خودش را بنده‌ی ارزشمند خداوند بداند و در مسیر تقرب به خدا احساس توانمندی کند، احساس کند با تلاش می‌تواند به مراتب بالای معنویت و قرب خدا دست یابد. نتایج پژوهش نشان داد که سازه‌ی عزت نفس معنوی ۷ عامل (مؤلفه) دارد که به ترتیب اهمیت عبارت است از: ۱) باور به توانمندی معنوی، ۲) توکل و امداد الهی، ۳) احساس نزدیکی به خدا، ۴) احساس کنترل، ۵) یکپارچگی معنوی، ۶) ارتباط کریمانه با مردم و ۷) خویش‌پذیری.

عامل اول «باور به توانمندی معنوی» از مؤلفه‌های عزت نفس معنوی است، از آنجاکه توجه به توانمندی‌ها در هر حیثه‌ی موجب احساس ارزشمندی در آن حیثه می‌شود، هنگامی که فرد به توانمندی‌های معنوی‌اش توجه و آنها را شخصی‌سازی کند، احساس ارزشمندی معنوی می‌کند.

عامل دوم «توکل و امداد الهی» است. این مؤلفه به معنای توکل به خدا در هنگام مشکلات و احساس توانمندی به واسطه‌ی واگذاری کار به خدا است. چنین فردی در هنگام مشکلات با خدا مناجات می‌کند و با قدرت و صلابت با چالش‌ها مواجه می‌شود. فرد به واسطه‌ی بهره‌مندی از عنایت ویژه‌ی خدا، احساس ارزشمندی می‌کند و به سبب بهره‌مندی از امدادها و الطاف الهی، احساس توانمندی می‌کند (۴۶). آگاهی از یاری و پشتیبانی خدا و توجه به آن موجب احساس ارزشمندی و توانمندی می‌شود که مؤمن در این صورت با قدرت با مشکلات مواجه می‌شود (۲۱).

عامل سوم «احساس نزدیکی به خدا» است. این مؤلفه به معنای احساس نزدیکی و انس با خدا است و به احساسات ناب عرفانی اشاره دارد. احساسات ناب عرفانی اغلب هنگام انجام مناسک عبادی، دعا و مناجات با خدا و گاهی هنگام مطالعه‌ی کتب دینی و توجه به نشانه‌های خدا در طبیعت روی می‌دهد (۴۷، ۴۸).

عامل چهارم «احساس کنترل» است. احساس کنترل یعنی فرد با آگاهی از تأثیر اعمالش بر آینده‌اش در دنیا (۴۹)، ۵۰ و بر جایگاهش در جهان آخرت (۵۱)، احساس کنترل می‌کند. چنین فردی باور دارد که با تلاش بیشتر می‌تواند به

صالح» در سازه‌ی عزت نفس معنوی با رویکرد اسلامی جایگاهی ندارد.

سازه‌های مثبت معنوی-روانی مانند عزت نفس معنوی، تاب‌آوری معنوی، خودکارآمدی معنوی و هوش معنوی، اهمیت ویژه‌ی دارد. تقویت سازه‌های مثبت معنوی روان‌شناختی در افراد، از یک سو موجب افزایش بهزیستی روانی و کاهش آسیب‌پذیری روان‌شناختی فرد؛ و از سوی دیگر موجب افزایش رشد معنوی و کاهش آسیب‌پذیری معنوی او می‌شود. بازنگری و بازسازی سازه‌های مثبت روان‌شناختی همچون عزت نفس، به‌گونه‌ی که متناسب با مبانی و اهداف آموزه‌های اسلامی باشد، موجب تدوین سازه‌های مثبت معنوی روان‌شناختی با رویکرد اسلامی می‌شود. مفهوم‌سازی و تعریف عملیاتی این سازه‌ها، زمینه‌ساز پژوهش‌های علمی در این حیطه است. بنابراین می‌توان گفت از اولویت‌های پژوهشی اسلام‌شناسان روان‌شناس است.

محدودیت‌های پژوهش

محدودیت‌های این پژوهش عبارت بود از: (۱) در جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه‌های مکتوب استفاده شد که در آن امکان سوء برداشت و فهم نادرست سؤال‌ها وجود دارد. همچنین این امکان هست که آزمودنی‌ها پاسخ‌های غیرواقعی یا تحریف‌شده بدهند؛ (۲) دو مقیاس عزت نفس و سلامت معنوی که برای روایی همگرا به کار رفته، در خارج از کشور طراحی شده است و اگرچه روایی و پایایی آنها در پژوهش‌های داخلی به اثبات رسیده است، همچنان نگرانی از جهت تطابق نداشتن آنها با فرهنگ بومی وجود دارد و (۳) حجم نمونه تنها ۲۰۴ نفر بود که اگرچه طبق معیارها برای تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی کافی بود، اگر تعداد حجم نمونه به ۱۰۰۰ نفر افزایش می‌یافت، نتایج بهتری به دست می‌آمد.

پیشنهاد‌های پژوهش

پیشنهاد می‌شود در پژوهشی کیفی از طریق مصاحبه‌ی نیمه‌ساختاریافته، عزت نفس معنوی مدل‌یابی شود و با نتایج این پژوهش مقایسه شود. همچنین، نقش تعدیل‌کننده‌ی هوش هیجانی در رابطه با عزت نفس معنوی و مؤلفه‌های آن و نیز اثربخشی تعاملی عزت نفس معنوی با متغیرهای مثبت روان‌شناختی همچون امید، تاب‌آوری و هوش هیجانی بررسی شود. علاوه‌براین، در پژوهش‌هایی به بررسی رابطه‌ی عزت

پایایی پرسش‌نامه با توجه به ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۹۷؛ و با استفاده از روش دونیمه‌سازی و ضریب اسپیرمن ۰/۸۳۱؛ و با استفاده از ضریب گاتمن ۰/۸۲۵ به دست آمد که نسبتاً مطلوب است. از نظر روایی هم‌زمان، یافته‌های پژوهش نشان داد عزت نفس معنوی با عزت نفس (۰/۴۷۷) و سلامت معنوی (۰/۶۸۲) رابطه‌ی مثبت و معنا دار داشت ($P < ۰/۰۰۱$). بنابراین، روایی همگرای پرسش‌نامه نسبتاً مطلوب است. درحالی‌که یافته‌های کیفی در تحلیل منابع اسلامی، سازه‌ی عزت نفس معنوی را شامل ده مؤلفه نشان داد، نتایج یافته‌های کمی و تحلیل عاملی اکتشافی، سازه‌ی عزت نفس معنوی را شامل هفت مؤلفه نشان داد. سه مؤلفه‌ی باور به ارزشمندی خویش به واسطه‌ی ایمان و عمل صالح، هدفمندی معنوی و احساس بی‌نیازی از مردم، در تحلیل عاملی اکتشافی حذف شدند و نتوانستند همبستگی کافی با ابعاد دیگر عزت نفس معنوی نشان دهند. در تبیین تفاوت دو سازه می‌توان گفت در تحلیل مجموع آیات و روایات مرتبط با عزت نفس معنوی، یک مدل نظری برای سازه‌ی عزت نفس معنوی به دست آمد که سازه‌ی مطلوب از منظر آموزه‌های اسلامی بود. این سازه تجویزی است و با رویکرد ملاک‌محور به دست آمد (۶۰)؛ سپس در گروه نمونه هنجاریابی شد. در تحلیل عاملی اکتشافی، سه مؤلفه حذف شد و ساختار بقیه‌ی مؤلفه‌ها نیز تغییراتی داشت. مجموع هفت مؤلفه معنای عزت نفس معنوی را می‌رساند. بنابراین، سازه‌ی عزت نفس معنوی است، اما مناسب‌تر است پرسش‌نامه‌ی عزت نفس معنوی با رویکرد اسلامی نامیده شود. زیرا اگرچه در تدوین پرسش‌نامه‌ها از نشانه‌های موجود در آیات و روایات استفاده شد، اما در تعیین مؤلفه‌های سازه، از هنجار موجود در جامعه استفاده شد. بنابراین می‌توان گفت چنین سازه‌ی آمیزه‌ی از ملاک‌محور و هنجارمحور و توصیفی است و عزت نفس معنوی موجود در میان مسلمانان را نشان می‌دهد. برای نمونه در آموزه‌های اسلامی «احساس ارزشمندی به واسطه‌ی ایمان و عمل صالح» نقش مهمی در عزت نفس معنوی دارد و یکی از مؤلفه‌های سازه‌ی عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی است. اما در هنجاریابی ارتباطی مهم بین گویه‌های مرتبط با این مؤلفه و عزت نفس معنوی مشاهده نشد؛ یعنی کسانی که احساس ارزشمندی و توانمندی معنوی بالایی داشتند، احساس ارزشمندی به واسطه‌ی ایمان و عمل صالح گزارش نکردند. بنابراین، «احساس ارزشمندی به واسطه‌ی ایمان و عمل

model. *European Journal of Developmental Psychology*. 2017;14(5):509-32.

8. Harris MA, Donnellan MB, Trzesniewski KH. The Lifespan Self-Esteem Scale: Initial Validation of a New Measure of Global Self-Esteem. *Journal of Personality Assessment*. 2017:1-12.

9. Pu J, Hou H, Ma R. The mediating effects of self-esteem and trait anxiety mediate on the impact of locus of control on subjective well-being. *Current Psychology*. 2017;36(1):167-73.

10. Chui WH, Wong MY. Association Between Parents' Marital Status and the Development of Purpose, Hope, and Self-Esteem in Adolescents in Hong Kong. *Journal of Family Issues*. 2017;38(6):820-38.

11. Pope AW, McHale SM, Craighead WE. Self-esteem enhancement with children and adolescents: Pergamon Press; 1988.

12. Shojaee MS. Trust in God: A Way to Self-esteem and Mental Health. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute; 2008. (Full Text in Persian)

13. D'Alonzo K. The Relationships among Spirituality, Self-Esteem, and Participation in Physical Activity in Late Adolescent and Young Adult Females By Ann L. Fournier A dissertation submitted to the Graduate School-Newark: Rutgers, the State University of New Jersey; 2017.

14. Spencer A, Abernethy AD, Kobold K, editors. Exploring the Relationship between Self-esteem and Spirituality in Patients with Eating Disorders. *Annals of Behavioral Medicine*; 2017: Springer 233 Spring ST, New York, NY 10013 USA.

15. Smith EI, Crosby RG. Unpacking religious affiliation: Exploring associations between Christian children's religious cultural context, God image, and self-esteem across development. *British Journal of Developmental Psychology*. 2017;35(1):76-90.

16. Koenig HG. Religion, spirituality, and health: a review and update. *Advances in mind-body medicine*. 2015;29(3):19-26.

17. Goodarzi K, Sohrabi F, Farrokhi N. The Interactive Effectiveness of Spiritual Intelligence and Life Skills Training on Improving Attitudes of Students to Life Skills. *The Journal of Modern Thoughts in Education*. 2013;7(4):76-63. (Full Text in Persian)

18. The holy Quran.Sura Al-esrae.verse 70. Qom darolghoran karim; 1994.

19. The holy Quran.Sura Al-hojorat.verse 13. Qom darolghoran karim; 1994.

20. The holy Quran.Sura Ghafer.verse 51. Qom darolghoran karim; 1994.

21. Ibn shoebe h. Tuhaf al-uqul. Qom: Teachers Societi

نفس معنوی با ابعاد معنوی و دین‌داری مانند هوش معنوی، دلبستگی به خدا و توکل نیز پرداخته شود.

قدردانی

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد مشاوره و راهنمایی در مؤسسه‌ی اخلاق و تربیت قم است. بدین‌وسیله از معلمان و دانش‌آموزانی که در انجام این پژوهش یاریگر پژوهشگران بوده‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، این پژوهش حامی مالی ندارد.

تضاد منافع

مؤلفان تضاد منافی درباره‌ی این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

References

- Lapp HE, Power SL, O'Brien KM, Moore CL. Self-esteem influences on multiple domains: stress, health, mood, and social identity. 2014.
- Rezaei T, Bayani AA, Shariatnia K. The prediction of mental health based on variables of Self-esteem, life satisfaction and hope among College students. *Iranian Journal of Health Education and Health Promotion*. 2015;3(3):242-52. (Full Text in Persian)
- Young DKw, Ng PYN, Kwok T. Predictors of the health-related quality of life of Chinese people with major neurocognitive disorders and their caregivers: The roles of self-esteem and caregiver's burden. *Geriatrics & Gerontology International*. 2017.
- Sowislo JF, Orth U. Does low self-esteem predict depression and anxiety? A meta-analysis of longitudinal studies. *American Psychological Association*; 2013.
- Khazaie F, Shairi MR, Heidari-Nasab L, Jalali MR. Comparison of self-efficacy, self-esteem, social anxiety, shyness and aggression among high school students with different levels of assertiveness. *Feyz Journal of Kashan University of Medical Sciences*. 2014;18(3):229-38. (Full Text in Persian)
- Senabre P, Murgui S, Ruiz Y. Personal Adjustment and Its Relation with Aggressive Behavior. *CRÓNICA REVISTA DE PEDAGOGÍA Y PSICOPEDAGOGÍA*. 2017(2).
- Özdemir Y, Vazsonyi AT, Çok F. Parenting processes, self-esteem, and aggression: A mediation

Publication 1984. (Full Text in Arabic)

22. Azerbaijani M, Salarifar MR, Abbasi A, Kaviani M, Mousavi Asl SM. Social Psychology with Attitude towards Islamic Resources. Qom: Institute of Hawaii and University; 2008. (Full Text in Persian)

23. Mansouri Sepehr R, Khodapanahi MK, Heidari M. Attitude change: comparing two theories of self-consistency and self-affirmation. Scientific Journal Management System. 2009;6(22):129-40. (Full Text in Persian)

24. Tehrani M. Divine ethic. Tehran: Research Center for Islamic Culture and Thought; 2012. (Full Text in Persian)

25. Mahdavi Kani MR. Beginning points in practical ethics. Tehran: Islamic culture publication; 2010. (Full Text in Persian)

26. Rosenberg M. Society and the adolescent self-image: Princeton university press Princeton, NJ; 1965.

27. Coopersmith S. The antecedents of self-esteem: Consulting Psychologists Pr; 1967.

28. Eysenck HJ, Eysenck SB. Eysenck personality questionnaire: Educational and industrial testing service; 1976.

29. Piers EV, Harris DB. Age and other correlates of self-concept in children. Journal of Educational Psychology. 1964;55(2):91.

30. Robins RW, Hendin HM, Trzesniewski KH. Measuring global self-esteem: Construct validation of a single-item measure and the Rosenberg Self-Esteem Scale. Personality and social psychology bulletin. 2001;27(2):151-61.

31. Hare BR. The HARE general and area-specific (school, peer and home) self-esteem scale. Unpublished manuscript, Department of Sociology, SUNY Stony Brook, New York, mineo. 1985.

32. Pierce JL, Gardner DG, Cummings LL, Dunham RB. Organization-based self-esteem: Construct definition, measurement, and validation. Academy of Management journal. 1989;32(3):622-48.

33. Nugent WR, Thomas JW. Validation of a clinical measure of self-esteem. Research on Social Work Practice. 1993;3(2):191-207.

34. Hudson WW. The clinical measurement package: A field manual. 1982.

35. Heatherton TF, Polivy J. Development and validation of a scale for measuring state self-esteem. Journal of Personality and Social psychology. 1991;60(6):895.

36. Bonyani MR. Creating a Primary Self Esteem Test Based on Islamic Resources. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute; 1392. (Full Text in Persian)

37. Tabachnick BG, Fidell LS. Using multivariate statistics. Boston: Pearson/Allyn & Bacon; 2007.

38. Kline P. An Easy Guide to Factor Analysis: Routledge; 1994.

39. Meyers LS, Gamst G, Guarino AJ. Applied multivariate research: Design and interpretation: Sage; 2006.

40. Hooman H. Structural equation modeling using LISREL software. Tehran the publication of samt 2014. (Full Text in Persian)

41. Allen MJ, Yen WM. Introduction to Measurement Theory: Waveland Press; 2002.

42. Baydareng I. Research Methods in Psychology and Educational Sciences. Tehran: Publisher Duran; 2005. (Full Text in Persian)

43. Rajabi G, Bohloul N. Reliability and Validity Measurement of Rosenberg Self-Esteem Scale in New Year Students of Shahid Chamran University Educational and Psychological Research. 2007;3(2): 33-48. (Full Text in Persian)

44. Joushanlou M, Ghaedi GH. Reassessment of the reliability and validity of Rosenberg's self-esteem scale in Iran. Daneshvar behavior. 2008;15(31):49-56. (Full Text in Persian)

45. Farahaninia M, Abbasi M, Givari A, Haghani H. Nursing Students' Spiritual Well-Being and Their Perspectives Towards Spirituality and Spiritual Care Perspectives. Iran Journal of Nursing. 2006;18(44):7-14. (Full Text in Persian)

46. The holy Quran.Sura Al-talagh.verse 3. Qom: darolghoran karim 1994.

47. The holy Quran.Sura Fater.verse 28. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.

48. The holy Quran.Sura Al-emran.verse 191. Qom: Dar-Alqoran karim 1994.

49. The holy Quran.Sura Al-raed.verse 11. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.

50. The holy Quran.Sura Al-fosselat.verse 30. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.

51. The holy Quran.Sura Al-Nesae.verse 57. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.

52. The holy Quran.Sura Al-Vagheae.verse 10. Qom: darolghoran karim 1994.

53. The holy Quran.Sura Al-baghare.verse 165. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.

54. The holy Quran.Sura Al-fosselat.verse 33. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.

55. The holy Quran.Sura Al-zomar.verse 64-66. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.

56. The holy Quran.Sura Al-ensan.verse 8,9. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.
57. The holy Quran.Sura Maryam.verse 96. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.
58. The holy Quran.Sura Al-fosselat.verse 34. Qom: Dar-Alghoran karim 1994.
59. Sharif al-Razi MbH. Nahj al-Balaghah. Qom: emigration; 1993.
60. Kavyani M, Kajbaf M, Ghravi SM, Mullavi H. Methodology of Building an Islamic Scale (Reference Criterion); Features and Limits. Scientific Journal Management System. 2010;4(6):7-30. (Full Text in Persian)